

Szabó Ferenc János

Templomi énekektől a „Templomi kar”-ig Vallásos énekek magyar hanglemezen (1900–1920)

A jelen tanulmányban¹ Dobszay László magyar népelek-történeti kutatásaihoz kívánok adalékokkal szolgálni, azonban egészen más nézőpontból tekintek a témára, mint ahonnan ő tette. Nem a néphagyomány felől

közelíték, hanem épp ellenkezőleg: a népekek városi, sőt nagyvárosi lecsapódásának tanúit, a kereskedelmi forgalomba került hanglemezeket vizsgálom. Először röviden bemutatom a meglepően nagy idevonatkozó repertoárt, majd az Operaház énekkarának vallásos hangfelvételeit tárgyalom, végül a századelő magyar egyházi lemezeinek szerepéről szólok. Kezdő és záró korszakhatárnak az akusztikus hangfelvételi eljárás határdátumait (1899 és 1926) tekintem, a példák nagy része azonban a XX. század első másfél évtizedéből származik. A repertoár és az előadók vizsgálatakor feltétlenül figyelembe kell venni, hogy ez a kutatás még nem minősülhet befejezettnek, könnyen lehet, hogy a napjainkban ismert és hozzáférhető hanglemezek csak töredékét jelentik az egykor elkészülteknek s —remélhetőleg— még fellelhetőeknek. A lemezeken hallható előadók életrajzi adatainak feltárásához szintén további kutatások szükségesek.

Szabó Ferenc János DLA (Budapest) a MTA BTK Zenetudományi Intézete Magyar Zenetörténeti Osztályának „fiatal kutató” segédmunkatársa és XX–XXI. századi magyar zenetörténeti kutatócsoportjának tagja.

Ahogy a századelő lemezpiacán egyre több lemezcég szerepelt a kiadványaival, az egyes cégek egyre inkább igyekeztek a közönséget saját kínálatuknak megfogni. Ezt elősegíthette egy-egy sztárelőadó kizárólagos szerződötetése² vagy egy friss operett-bemutató néhány részlete,³ de az aktuális, alkalomhoz kapcsolódó témájú lemezek is jó üzletnek bizonyultak. Évről évre karácsony közeledtével kerültek a lemezboltokba azok a hanglemezek, amelyeken elsősorban karácsonyi énekek, de más templomi énekek is hallhatók. Majd minden lemezcég repertoárjában találunk idevonatkozó hangfelvételeket. A többi egyházi ünnep —jelenlegi adataink szerint— nem kapott ilyen kiemelt figyelmet, mind-

¹ A tanulmány a Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság 2012. évi, Dobszay László emlékére megrendezett konferenciáján elhangzott előadás írott változata. Itt mondom köszönetet dr. Bajnai Klára lemezgyűjtőnek, a Pécsi Hangtár (Marton-Bajnai) Alapítvány (a továbbiakban: PH-MB) alapítójának s Mikusi Baláznak, az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára vezetőjének, hogy gyűjteményük előadásom témájába vágó lemezeit rendelkezésemre bocsátották, valamint Papp Ágnesnek, Kósa Lászlónak és Pataki András Dávidnak, egyháztörténeti és egyházzenei vonatkozású megjegyzéseikért, Christian Zwargnak hanglemez-történeti és diszkográfiái segítségéért.

² Lásd például ifjabb Berkes Béla és cigányzenekara kizárólagos szerződötetését a Columbia Graphophone Companynél: *Zenekereskedelmi közlöny* IV/1 (1914. január 1.) 11.

³ Például a *Leányvásár* lemezfelvételei, melyek már a bemutató előtt elkészültek, lásd: N. N.: „A Leányvásár”, *Zenekereskedelmi közlöny* I/11 (1911. november 1.) 11.

össze két húsvéti ének századeleji hangfelvételéről tudunk.⁴ Még arra se nagyon törekedtek, hogy különböző karácsonyi énekeket adjanak ki a lemezcégek, így jól látszik, mely énekek voltak a legnépszerűbbek ekkoriban. Szinte minden cég műsorában megtaláljuk a „Mennyből az angyal”, a „Pásztorok, pásztorok” vagy a német eredetű „O Tannenbaum” és „O du selige” (azaz „Ó, te boldogító”) hangfelvételét. Ezekon kívül a leggyakrabban lemezre rögzített énekek a „Boldogasszony anyánk” és a „Tebenned bízunk elejétől fogva” voltak. A lemezen hallható előadókat sok esetben nem nevezték meg, a néhány ismert előadóról se tudunk túl sokat.

Az 1910-es népszámláláskor Budapest lakosságának több mint fele római katolikusnak, közel egynegyede izraelitának, 10%-a reformátusnak, míg 5%-a evangélikusnak vallotta magát.⁵ Tulajdonképpen majdnem tükrözi ezt a valóságos témájú hanglemezek körülbelüli statisztikája is, talán annyiban más a helyzet, hogy a judaika témakörébe tartozó hanglemezek aránya jóval magasabb.⁶ A keresztény egyházi zene témakörébe eső korai hanglemezekon nemcsak templomi énekeket találunk. Énekes szolisták a Bach–Gounod-féle *Ave Maria* számos hangfelvétele mellett egyéb egyházzenei tételeket is hanglemezekre énekeltek 1926 előtt,⁷ Ney Bernát, az Operaház baritonénekes előadásában pedig még latin nyelvű misetételeket is lemezre rögzítettek.⁸

Mielőtt rátérnénk a hangfelvételek bemutatására, némi esztétikai kitérőt kell tennünk. Az egyházi énekekből készült századeleji hangfelvételek nagy része átlépi a giccs határát, amennyiben a giccs a művészetek eszközeit használó, a művészet látszatát keltő, többnyire kereskedelmi célú alkotás. A hangzó hitelesség már a korai hangfelvételi eljárás körülményeinek ismeretében is megkérdőjelezhető: a képzeletünkben ne egy templom tere jelenjék meg nagy orgonával, soktagú, ünnepi ruhába öltözött kórossal; a hangfelvételek valószínűleg egy kisebb, alkalmi stúdióhelyiségben készültek harmóniumkísérettel,⁹ a kórust néhány esetben szólamonként mindössze egy-egy tag képviselte. A karácsonyi énekek harmónium-bevezetését rendszerint harangozás előzi meg, amely megszólal az ének végén, de akár még a versszakok között is. Ezek eleve össze-

⁴ Columbia Record E 3235 (matr. 44789 és 44791): „A keresztfához megyek” és „Alleluja, alleluja”. Éneklő Hegedűs Lajos. A felvétel 1917-ben New Yorkban készült, a hanglemez egy példánya megtalálható az OSzK Kovács József-gyűjteményében.

⁵ GÁSPÁR Zsuzsa (szerk.): *Egy közép-európai birodalom. Az Osztrák-Magyar Monarchia (1867–1918)*. Officina, Budapest 2008. 164; <http://www.omm1910.hu/?/tkereso> (2012. októberi megtekintés)

⁶ Számos ismert zsidó kántorral készült hangfelvétel a századelőn, ezek a lemezek napjainkban is nagy értéket képviselnek a lemezgyűjtők körében. Az idevonatkozó magyar hangfelvételek egy része újra kiadásra került CD-n: *Jewish Liturgy. Great Hungarian Cantors 1910–1948*. Pannon Archiv PA 6669. és *Hungarian Cantors. Archiv Recordings*. Pannon Archiv PA 6673.

⁷ A korszakolás végső dátumának az akusztikus hangfelvételi eljárás végét és az elektromos hangfelvételi eljárás kezdetét tekintem.

⁸ „O salutaris hostia” és „Graduale”, Lyrophon 6204 és 6203, a felvételek 1905-ben készültek. Hozzáférhető: PH-MB.

⁹ Egy korai stúdió leírását lásd: OLDAL Gábor: *Hanglemezbarátok könyve*. Zeneműkiadó, Budapest 1962. 34.

férhetetlenek a hiteles előadásmódnak Dobszay László *Magyar népének* című tankönyvében leírt kritériumaival, ráadásul míg a lemezeken túlnyomórészt nem népi előadókról van szó, Dobszay könyvében kifejezetten a népi előadásmódra jellemző vonásokat foglalta össze.¹⁰

A magyar keresztény vallásos lemezek nagy része —elsősorban a karácsonyi, húsvéti és a Mária-énekek miatt— katolikus. Az előadók között templomi énekkart és énekes szólistát is találunk, az előbbiek közül feltétlenül ki kell emelni a Mátyás templom énekkartát —a lemezcímén: „A Koronázó Mátyás templom szóló énekesei”—, melynek énekét 1912-ben rögzítette a Columbia lemezcég, sőt lemezeiket még amerikai újrakiadások formájában is ismerjük, tehát az amerikai magyarok közt is terjesztették őket.¹¹ Lemezsorozatukon négy karácsonyi ének („Csendes éj”, „Pásztorok, pásztorok”, „Mennyből az angyal” és „Krisztus Jézus született”), valamint egy Mária-ének („Szűz Mária a világnak”) és meglepő módon az „Erős vár a mi Istenünk” — „Erős város az Úristen” szövegkezdettel— szerepel. Az utóbbi éneket Hajdú János énekszólójával adták elő, a kórus csak az ének utolsó sorában lép be. Bár a lemezcímén az énekkar neve nem szerepel, a matricaszámok alapján kijelenthető, hogy a kórus valószínűleg a Mátyás templom énekkara volt.¹² Az ismert „Pásztorok, pásztorok” kezdetű éneket a mai fülnek szokatlanul, 3/4-es metrumban éneklük:¹³

Különös, hogy az énekhangok közül a nők hangja jól átjön, hiszen ez éppen fordítva szokott lenni: a férfihang sokkal jobban rögzíthető ebben az időszakban.

Egyházi lemezei alapján a katolikus énekkészlethez köthető Hegedüs Lajos, aki húsvéti, karácsonyi és Mária-énekeket énekelt lemezre. Hangfelvételei hangzó tanúi a századelő tömeges kivándorláš hullámának: 1917-ben a Columbia, 1925-ben pedig a Victor lemezcég New York-i stúdiójában rögzítették énekét, lemezeit feltehetőleg elsősorban az amerikai magyarok között terjesztették.¹⁴ Ma ismert lemezipertoárjának különlegessége, hogy nemcsak egyházi énekeket adott elő: Columbia-lemezein magyarnóta és kabaréjelenet is hallható.¹⁵

¹⁰ DOBSZAY László: *A magyar népének I.* Veszprémi egyetem, Veszprém 1995. 12.

¹¹ Columbia Doubleface lemezek, 67231–67237 matricaszámokon. A lemezek egy része jelenleg csak korabeli amerikai újrakiadás formájában hozzáférhető.

¹² Columbia Record E 1550 (matr. 67237). A lemez másik oldalának címkéjén meg van nevezve a Mátyás templom énekkara.

¹³ Köszönöm Papp Ágnesnek és Kővári Rékának, hogy felhívták a figyelmemet arra, hogy autentikus népi hangfelvételeken is találkozni lehet a „Pásztorok, pásztorok” hármas ütemű változatával.

¹⁴ Hegedüs Lajos Columbia lemezei a PH-MB lemezgyűjteményében és az Országos Széchényi Könyvtár Kovács József-gyűjteményében is megtalálhatók. Victor márkájú lemezeiről csak az *Encyclopedic Discography of Victor Recordings* online keresőjéből tudunk: http://victor.library.ucsb.edu/index.php/talent/detail/9263/Hegeds_Lajos_vocalist (2012. december 13-i megtekintés).

¹⁵ Például Columbia márkájú lemezeken a „Kitették a holttestet az udvarra” és „A templomba vasárnap se mentem” kezdetű magyarnóták, lelőhely: PH-MB.

Az evangélikusok —jelenlegi adataink alapján— a repertoár és az előadók szintjén is háttérbe szorúlnak, még az „Erős vár a mi Istenünk” is csak néhány felvételen, ott is katolikus templomi énekkar vagy református kántor előadásában hallható. Evangélikus megjelöléssel eddig egyáltalán nem találok normállemezen, a nem katolikus előadókat vagy énekeket reformátusként vagy összefoglalóan protestánsként jelzik. Ismert, hogy még az 1840-es években felmerült Magyarországon egy evangélikus-református unió terve, amely a kezdeti fellángolás után —s a korábbi hasonló porosz minta ellenére— végül mégsem jött létre.¹⁶ Nem valószínű, hogy ennek bármilyen köze lehet a lemezek felirataihoz, azonban mutatja, hogy a protestáns felekezetek közös néven említése még a XX. század elején sem volt ritka. Az azonban, hogy az evangélikusok ennyire háttérbe szorúlnak a korai magyar hangfelvételtörténetben, már azért is meglepő, mert egyházzenei életük gazdagabb volt, mint a reformátusoké.¹⁷

Ami a református előadókat illeti, nem találunk köztük énekkart, csak kántorokat, szólóénekeket általában harmónium kíséri. Szomorjay János református tanító több karácsonyi éneksorozatot is lemezre énekelt a tízes évek elején —egyet zongorakísérettel. Hangfelvételeinek népszerűségét mutatja, hogy különböző lemezmarkákon több újrakiadást is megérték.¹⁸ A lemezek címei nem mindig egyértelműek: a Metafon márkán megjelent „Pásztorok, jöjjetek be” a „Pásztorok, pásztorok” kezdetű karácsonyi ének a ma ismert páros ütemű változatban, míg a Diadal és Jumbola márkájú lemezek „Pásztorok jöjjetek be” felirata a „Mennyből az angyal” kezdetű éneket rejti. Az utóbbi hangfelvételen Szomorjay zongorakísérettel énekli az ismert éneket, az első dallamsorban különleges harmóniai- és dallamvariánssal:

The image shows a musical score for the hymn 'Mennyből az angyal'. It consists of three staves. The top staff is a vocal line in bass clef, 4/4 time, with lyrics: 'Menny-ből az an-gyal le - jött hoz-zá - tok pász-to - rok, hogy Bet-le-hem - be'. The middle staff is a piano accompaniment in treble clef, and the bottom staff is a piano accompaniment in bass clef. Both piano parts are in 4/4 time and feature a harmonic structure with a prominent bass line and chords.

¹⁶ KÓSA László: *Magyar művelődéstörténet*. Osiris, Budapest 2003. 409–410.

¹⁷ Kósa László 2012. szeptember 13-án kelt levele alapján.

¹⁸ Szomorjay János karácsonyi lemezsorozatait töredékesen ismerjük. 1911-es Odeon-felvétele Diadal Record és Jumbola Record márkán is újra megjelent. 1911-ben vagy 1912-ben készült Dacapo-felvételeiből ABC grand record és Beka Record újrakiadásokat ismerünk, harmadik sorozata pedig 1912-ben vagy 1913-ban készült a Kalliope lemezcégnél, ezek a hangfelvételek Metafon márkájú lemezek maradtak fenn. Az újrakiadások lemezcímkéin nem minden esetben szerepel Szomorjay János neve, azonban a matricaszámok alapján azonosíthatóak a hangfelvételek. Szomorjay lemezeiből több is meghallgatható a gramofon.nava.hu honlapon.

Az Első Magyar Hanglemezygár¹⁹ egyházi lemezein szereplő Jánossy Antal és Feke Kálmán református kántorok esetében nem is elsősorban karácsonyi, hanem inkább jellegzetesen protestáns énekkészletről kell beszélnünk. Feke Kálmán Special Record lemez márkán megjelent két lemezét csak katalógus-adatként ismerjük, a 27. genfi zsoldár mellett két ma is énekelt református dicséretet és egy református temetési éneket hirdettek előadásában.²⁰ Róla tudjuk, hogy később, 1938 januárjától a pestszentimrei református gyülekezet kántora, valamint a Soroksárpéteri Református Dalárda karigazgatója lett.²¹

Meglehetősen kevés biztos adatot ismerünk viszont Jánossy Antal kántor életéről, pedig több hanglemeze is fennmaradt. Lemezein nagyrészt Püspökladány szerepel városmegjelölésként, az egyetlen ettől eltérő lemezoldalon Fülöpszállást olvashatunk.²² Mint az a kutatás során kiderült, a püspökladányi presbitériumnak valóban tagja volt 1914-ben és 1916-ban — 1915-ben bevonult katonának.²³ Lemezrepertoárján két genfi zsoldárdallam mellett karácsonyi ének, temetési ének, református dicséret és az „Erős vár a mi Istenünk” is hallható. Előadásmódja igazán illúziót keltő.²⁴ Zsoldárfelvételeinek tapasztalata, hogy — a református énekeskönyv 1877-es revíziója szerint²⁵ — rendre vezetőhanggal éneklí a zárlatokat, ritmizálást pedig csak minimális mértékben alkalmaz. A 128. zsoldár hangfelvételén megfigyelhető, hogy a magas hangokat szívesen megnyújtja. *Rákóczi imája* címmel megjelent hanglemezén — ez a cím a „Győzhetetlen én köszáalom” kezdetű, *Rákóczi Ferenc bús éneke* címen ma is ismert éneket rejti — énekstílusában a jó deklamációt is megfigyelhetjük.²⁶ Ha feltételezésünk helytáll, akkor ez a szokása operaénekesi előtanulmányaiból eredhet, ugyanis a Zeneakadémia 1893–1894-es évkönyvében Pauli Richárd magánének-növen-

¹⁹ Az Első Magyar Hanglemezygárról lásd bővebben: MARTON Gyula dr. — BAJNAI Klára dr.: *Első Magyar Hanglemezygár – Premier Records*. JOKA, Budapest 2008. (= Magyar gramofonlemez-diszkográfia 1). Az Első Magyar Hanglemezygár lemezein találkozunk olyan karácsonyi éneksorozatokkal, ahol az előadók nincsenek pontosan megjelölve, a lemez címkén csak „férfikar”, vagy a hangfelvételre alkalmilag összeállt „Első Magyar Hanglemezygár Zenekara” olvasható. Ezekkel a lemezekkel a jelen tanulmányban nem foglalkozom.

²⁰ Special Record 12464 („A fájdalmak édes nyila” és „Nagy Isten téged imád”), valamint 12466 („Az Uristen az én világosságom” és „Mennybéli felséges Isten”). A Csorba Győző Megyei Könyvtár korábbi hanglemeztörténeti gyűjtései alapján.

²¹ *Az első 25 év: a Pestszentimrei református egyház története 1916–1941*. A jubileumi évfordulóra összeállította: a Pestszentimrei Presbitérium. Bethlen Nyomda, Budapest 1941. A könyv részletei az interneten olvashatók: <http://freeweb.dnet.it/e25ev/tort1641.htm>

²² http://gramofon.nava.hu/1546506700/boldog_az_ember_nyilvan

²³ Az 1914 előtti presbitéri jegyzőkönyvek nem hozzáférhetőek, 1917 után Jánossy Antal neve már nem szerepel a jegyzőkönyvekben. Bihari Lilla (püspökladányi református egyházközség) tájékoztatása alapján. Fülöpszállásról nem sikerült pontosabb adatokhoz hozzáférnem.

²⁴ Két hangfelvétele online hozzáférhető: http://gramofon.nava.hu/1546506700/boldog_az_ember_nyilvan és http://gramofon.nava.hu/1608789459/karacsony_est

²⁵ Az 1806-os Református Énekeskönyv 1877. évi revíziójáról lásd: CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A református gyülekezeti éneklés*. Magyar Református Egyház, Budapest 1950. 183–185.

²⁶ Első Magyar Hanglemezygár 1454. A hangfelvétel hozzáférhető a PH-MB lemezyűjteményében.

dékei között találkozunk Jánossy Antal nevével,²⁷ majd a következő tanévtől kezdődően feltehetőleg ugyanez a Jánossy Antal az Operaház ösztöndíjasainak névsorában szerepel.²⁸ Ha a nevek ugyanazt a személyt takarják és megegyeznek a lemezekon hallható énekessel is, nem kizárt, hogy a kántor a hangfelvétel erejéig kihasználta az alkalmat, hogy ezúttal nem a gyülekezetet kell vezetnie, hanem szólistaként csillogtathatja hangját.

A Diadal Record²⁹ lemezcég 1911. decemberi újdonságai között számos remek felvételt találunk. Magyarnóták, kuplék, csárdások, operettrészletek és katonazenekari felvételek mellett a közelgő karácsonyra való tekintettel a cég felvett a katalógusába néhány egyházi éneket, melyekről mindössze ennyit olvashatunk a *Zenekereskedelmi közlöny* lemez hirdetésében: „Az Operaház férfikara orgona és harangjátékkal kísért karácsonyi, rom[ai] kath[olikus]. és protestáns egyházi énekeket interpretált művésziessé.”³⁰ A *Zenekereskedelmi közlöny* megjelenési dátuma alapján feltételezhető, hogy a hangfelvételek 1911 őszén készültek.

A lemezkiadványok nem egymás utáni katalógusszámot kaptak (lásd az 1. táblázatot): a D 515 és D 531 közti minden második, páratlan kiadói számon találjuk a jelenleg ismert egyházi felvételt, míg a páros számú lemezekon (D 516, D 518, D 520, D 522, D 524, D 526, D 528) magyarnóták, orfeumdalok hallhatók.³¹ Ha a kiadói számok sorrendje mögött logikát sejtünk, feltételezhetjük, hogy a D 523, D 525 és D 527 számokon további egyházi énekek találhatóak, s ha megnézzük a lemezoldalak matricaszámainak sorrendjét, feltűnhet, hogy a környező felvételek közt éppen hat lemezoldal (53256, 53257, 53258, 53262, 53264 és 53294 matricaszámok) tartalmát nem ismerjük, ami a keresett három lemez lehet.

A The Gramophone Company³² ugyanebben az időben szintén énekkari karácsonyi énekeket bocsátott piacra, karácsonyi újdonságként (lásd a 2. tábláza-

²⁷ Dr. HARRACH József (szerk.): *Az Országos Magyar Királyi Zene-Akadémia Évkönyve az 1893/4. tanévről*. Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest 1894. 81.

²⁸ 1893. szeptember 1-től 1894. augusztus 31-ig volt az Operaház ösztöndíjasa. A *Magyar Királyi Operaház évkönyve 50 éves fennállása alkalmából*. Magyar Királyi Operaház, Budapest 1934. 93. (a kötetre a továbbiakban „Opera-50” rövidítéssel hivatkozom.)

²⁹ A Diadal Record lemezcégről lásd bővebben: BAJNAI Klára dr. — SIMON Géza Gábor — BORSOS Tibor: *A „Diadal” Hanglemezgyár története és diszkográfiája*. Jazz Oktatási és Kutatási Alapítvány, Budapest 2010.

³⁰ N. N.: „Uj hanglemezekről”, *Zenekereskedelmi közlöny* I/10 (1911. december 1.) 4–6. ide: 5. A század elejéről származó idézetek esetében meghagytam a forrás írásmódjának sajátosságait.

³¹ Magyarországon a korszakban különlegesnek mondható a Diadal lemezcég számrendszere, ugyanis ők már a tízes években használták a két lemezoldalt összekapcsoló kiadói számot. A többi korai lemezcég kiadványain az egyes lemezoldalaknak (azaz matricáknak) saját, különböző kiadói számuk volt, némely esetben ez a szám azonos volt a matricaszámmal.

³² A The Gramophone Company magyarországi működéséről lásd: Alan KELLY: *The Gramophone Company Limited. His Master's Voice. The Central European Catalogue. 1899 to 1929. A Complete Numerical Catalogue of Central European Gramophone Recordings made from 1899 to 1929 in Prague, Budapest, Bucarest, Sofia, Zagreb and elsewhere by The Gramophone Company Ltd.* (CD-ROM, a szerző kiadása, 2000).

tot).³³ A lemezek címkéin a rejtélyes „Gramophon Quartett” szerepel előadóként. A hangfelvételek —mint az a szerencsésen fennmaradt hangfelvételi naplóból kiderül— 1911. október 17-én készültek, azonban az előadó együttes a naplóban sincs pontosabban megnevezve.³⁴ A *Zenekereskedelmi Közlöny* újdonságajánlója azonban segít azonosítani az együttest, mikor így hirdeti az új lemezeket: „a jegyzék clouja kétségkívül az a tiz magyar karácsonyi ének, melyet az operaház legjobb négy tagja énekelt. Ezek a szent énekek, melyek templomi orgona és harangjáték kísérettel vétettek fel, teljes mértékben megérdemlik az elismerést.”³⁵ „Az Operaház legjobb négy tagja” minden valószínűség szerint énekkari művész lehetett, egyrészt mert más korai lemezfelvételeken is hallhatjuk az Operaház férfikarát férfinégyesként kiállni, másrészt pedig ha mégis magánénekesek lennének, akkor már csak üzleti szempontból is kiírta volna a cég a nevüket.

Valóban: vajon miért nem szerepel a Magyar Királyi Operaház neve sem a lemezcímkén, sem pedig a hangfelvételi naplóban? A kérdésre sajnos nem válaszolhatunk biztos kijelentéssel, csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Általában feltüntették az Operaház férfikarának nevét azokon a felvételeken is, ahol a férfikart mindössze négy ember képviselte.³⁶ Nem tartom kizártnak, hogy a Gramofon Társaság inkább önmagát akarta reklámozni a Gramophon Quartett névvel, s csupán a *Zenekereskedelmi Közlöny* újságírója volt túlzottan jól értesült. Vagy ez egy megegyezés lehetett a két lemezcég között, aminek értelmében —vagy éppen amit megszegve?— a Gramofon Társaság a *Zenekereskedelmi Közlöny*-ben tette csak közzé az előadók kilétét? Ennek a rejtélynek a megoldását egyelőre homály fedi.

Feltehetőleg 1912-ben készültek az Operaház énekkarának Lyrophon hanglemezei (lásd a 3. táblázatot). A sorozatból jelenleg három lemezt, de csak öt lemezoldalt ismerünk, mert a fennmaradó egy lemezoldalon a budapest-lipótvárosi Szent István-bazilika szóelőnékesnője, Dr. Pallády Leontine énekel Jandl Béla orgonakíséretével.³⁷ Az operai énekkar lemezeinek számsorából ugyanakkor hiányzik egy lemezoldal, nem tudjuk, hogy azért került-e az egyik operai énekkari lemez másik oldalára az énekesnő korábbi hangfelvétele, mert a hiányzó matricaszám felhasználatlan maradt —azaz nem sikerült a fennmaradó egy hangfelvétel—, vagy pedig elkészült a 47500-as számú felvétel, csak a ma ismert lemez egy későbbi újrakiadás új párosítással, és remélhetjük, hogy előkerülnek további felvételek a sorozatból. Tudunk további, az Operaház énekkara által készített hasonló hanglemezekről, melyek más márkákon (Favorite, Baby

³³ A sorozatból több lemezoldal is hozzáférhető az interneten, lásd: gramofon.nava.hu

³⁴ KELLY: *i.m.*, „70000 – Central Europe.doc”, 122.

³⁵ N. N.: „Új hanglemezekről”, *Zenekereskedelmi közlöny* 1/10 (1911. december 1.) 4–6. ide: 4.

³⁶ Lásd például a *Himnusz*-ból és a *Szózat*-ból 1906-ban készített hangfelvételt, Zonophone X-104009 és X-104010 (matr. 3744L és 3745L), a lemez a PH-MB gyűjteményében hozzáférhető.

³⁷ Lyrophon No. 47091 (matr. 47091). A lemez másik oldalán a No. 47499 „Pásztorok, pásztorok” felvétel hallható az Operaház férfikarának előadásában. Online hozzáférés: http://gramofon.nava.hu/653134553/dicsoseg_mennyben_az_istennek

Record) jelentek meg, ezek azonban nem állnak össze sorozattá. A Diadal- és a Gramophone-sorozat időbeli közelsége és majdnem teljes hozzáférhetősége indokolja, hogy most elsősorban ezekkel foglalkozunk.

Az Operaház énekkarát 1911-ben Karl Nosedá, azaz Nosedá Károly vezette, aki egyébként operaházi állása mellett a Szervita téri templom orgonistája és karmestere is volt.³⁸ Az Opera férfikarának névsorában ekkor olyan énekeseket is találunk, akikre időnként kisebb szólószerepeket is rábíztak az Operaház előadásain, sőt szólóénekesként is készítettek hangfelvételeket, például Kalmár József,³⁹ Zolnai Lóránt,⁴⁰ Juhász Ferenc,⁴¹ Budai Izsó⁴² vagy a hangfelvételek után néhány héttel, 1911 novemberében elhunyt Halász Ede.⁴³ Nem kizárt, hogy közülük kerülhetett ki a Gramophon Quartett négy tagja.

Mi jellemző ezekre a hangfelvételekre? A valóban négytagú Gramophon Quartettel ellentétben a Diadal-sorozatnál úgy tűnik, hogy több férfihang szólószólamonként. Mindkét kiadó lemezein érződik, hogy operai énekesekről van szó, ezt egyrészt a képzett hangokról, másrészt előadói finomságokról ismerhetjük fel. Az „Oh jöjjetek mind ide kis gyermekek” kezdetű karácsonyi énekben több esetben is finom, jól kivitelezett portamentót fedezhetünk fel. Meglepően jól érthető a szöveg, ez azonban nem csak a szövegmondáson múlik: a levegővételek jól tagolják a mondatrészeket, segítik a hallottak értelmezését.⁴⁴

Az énekkarbeli összeszokottság mindkét sorozat „Csendes éj”-felvételén érződik. A tömör hangzás mellett meglep a tempó lendületessége.⁴⁵ A korszak

³⁸ SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): *Magyar színművészeti lexikon. A magyar színjátszás története. III. kötet. Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete*, [Budapest 1929]. 376–377.

³⁹ A keszthelyi születésű Kalmár József Rákosi Szidi színésziskolájában, majd Filipp Forstén növendékeként a bécsi Gesellschaft der Musikfreunde konzervatóriumában tanult. Előbb a Magyar Színházban, majd vidéken működött tenorénekesként, 1908-tól az Operaház énekkarának tagja. SCHÖPFLIN: *i.m.* II. kötet 358. Az Operaházban Lehár Hercegné asszony című operettjének bemutatóján szólószerepet is énekelt, lásd: [JÓNÁS Alfréd, et al.]: *[Az] Operaház szereptörténeti adattára [1884–1948]*. Budapest 1950k. (Kézirat, OSZK MS 124/1–3).

⁴⁰ 1887-től 1925-ig kisebb megszakításokkal az Operaház énekkarának tagja, lásd: Opera-50, 99. Számos kisebb szerepben szólószerepként is fellépett az Operában (Dancaire a *Carmen*-ben, Kilián *A bílvös vadász*-ban, *Blind A denevér*-ben stb.), lásd: JÓNÁS: *i.m.* Számos szóló hangfelvételt is készített, nagyrészt tót dalokból.

⁴¹ 1885-től 1931-ig az Operaház énekkarának tagja, lásd: Opera-50, 97. Kisebb szólószerepekben is fellépett, pl. Meyerbeer *A próféta* és *A hugenották* című operáiban. Lásd: JÓNÁS: *i.m.*

⁴² Budai Izsó 1911-ig énekari tagja, ezután magánénekes lett az Operaháznak, lásd: Opera-50, 89. és 96. Életrajzát lásd: SCHÖPFLIN: *i.m.* I. kötet, 242.

⁴³ 1908-tól 1911-ig az Operaház énekkarának tagja, lásd: Opera-50, 97. Életrajzát lásd: SCHÖPFLIN: *i.m.*, II. kötet 182. Halálzási dátuma Schöpflin szerint 1911. november 13., az 1912-es Művészeti Almanach adatai alapján. 1911. november 26. Dr. INCZE Henrik (szerk.): *Magyar Művészeti Almanach az 1912 évre, és Színészeti Lexikon K–L. XII. évfolyam*. Dr. Incze Henrik magánkiadása, Budapest [1913], 134.

⁴⁴ Diadal Record D519 (matr. 53254). A lemez hozzáférhető a PH-MB lemezgyűjteményében. Hasonló portamentókat hallhatunk a „Tebenned bíztunk elejétől fogva” Gramophone-sorozatbeli felvételén: http://gramofon.nava.hu/1262070717/te_benned_biztunk_elejetol_fogva

⁴⁵ The Gramophone Company 74563 (matr. 2886ae). Online hozzáférés: http://gramofon.nava.hu/1471330905/csendes_ej

külföldi *Stille Nacht*-jai inkább a ma megszokott elnyújtott módon szólnak, lehetséges, hogy ez valamiféle korabeli sajátos magyarországi előadásmód lehetett.

A „Tebened bízunk elejétől fogva” tömör hangzású férfinégyes-verziója a zsolttár a református énekeskönyv 1877-es kiadásával ellentétben ritmizált előadásban hangzik el.⁴⁶ A korabeli református gyülekezeti éneklés hatása mégis érződik a református énekeken. Elgondolkodtató, hogy —annak ellenére, hogy az ének nem szerepel az akkor használatos református énekeskönyvben— nem tekinthető-e a korabeli istentiszteleti éneklés példájának a „Ki csak Istenre dolgoztát hagyja” kezdetű ének hangfelvétele.⁴⁷ Az orgonista egyszerű előjátéka végén megadja a kezdőhangot, s az éneksorok között is olyan átmenetet játszik, amely a következő sor kezdőhangjára érkezik.⁴⁸

Óvatosan ugyan, de föltehetjük a kérdést, hogy vajon érezhető-e az operai és a népének-előadásmód kölcsönhatása fordított irányban, azaz mennyire keltenek illúziót egy-egy opera kórusos templomi jelenetéből a századelőn készült hangfelvételek. Sajnos a kérdés érdemben egyelőre nem vizsgálható: jelenleg csak egyetlen ilyen hanglemezt áll a rendelkezésünkre: a *Hunyadi László* templomi esküjelenetének kórustétele.⁴⁹ A többi ide vonatkoztatható felvételtől csak katalógusadataink vannak: tudjuk, hogy készült hangfelvétel a *Tannhäuser* zárándok-karából, de ez ugyanúgy nem ismert jelenleg, mint a *Nürnbergi mesterdalmokok* „Templomi kar” címmel megjelent részlete.⁵⁰ A *Hunyadi* esküjelenetéből készült századeleji hangfelvétel egyetlen talán ide vonatkoztatható tanulsága egy —a későbbi előadásokhoz képest— élénkebb, már-már lendületes tempó, melyhez hasonlót a „Csendes éj” felvételein tapasztalhattunk. Ez a hasonlóság azonban egymagában —különösen más operai kórusfelvételek alapos vizsgálata nélkül— nem tekinthető igazán jellegzetesnek.

Végezetül szóljunk pár szót e hanglemezek funkciójáról, helyéről a századelő zenei és polgári életében. Nem kérdés, a lemezkiadó célja a lemezekkel a közelgő ünnep kihasználása, azaz az eladott kiadványok számának növelése volt. A *Zenekereskedelmi Közöny* ajánlójában a Gramofon társaságnál megjelent „tíz magyar karácsonyi ének”-ről olvashattunk, tehát a nem karácsonyi énekeket is karácsony alkalmából reklámozták. A Mátyás templom énekkara, vagy híresebb kántor esetében még lehetett volna a kiadó célja hangzó emlék készítése, de a felvételek nagy részénél ez nem igazán indokolt.

Mi lehetett az előadók célja? Vajon hiteles előadásra törekedtek, vagy inkább arra, hogy népszerű, eladható hanglemezeket produkáljanak? Különösen a kán-

⁴⁶ http://gramofon.nava.hu/1262070717/te_bened_biztunk_elejetol_fogva

⁴⁷ Diadal Record D531 (matr. 53260). A lemez hozzáférhető a PH-MB lemezgyűjteményében.

⁴⁸ Köszönöm Szabó Balázs hozzászólását a Dobszay-émlékkonferencián, aki felhívta a figyelmet arra, hogy ez a fajta elő- és közjáték nyomtatott forrásokban is szerepel.

⁴⁹ Odeon ITM, No. 35569 (matr. Hx 1551-M). Online hozzáférés: http://gramofon.nava.hu/579667978/templomi_jelenet_a_hunyadi_laszlo_cimu_operabol

⁵⁰ *Tannhäuser*: Favorite Record 1-29561 (matr. ismeretlen), *A nürnbergi mesterdalmokok*: Favorite Record 1-29594. Forrás: Favorite hanglemezkatalógus, OSzK Nny.C 1.379.

torok hangfelvételeinél érdemes elgondolkozni azon, hogy valóban így énekeltek-e ezeket az énekeket, vagy a hangfelvétel alkalmával a kántor úgy érezte, hogy ez alkalommal „művésziesen” kell előadnia az éneket. Vajon Jánossy Antal deklamációja egy általános istentiszteleti énekstílust mutat be, vagy Jánossy Antal művészi kvalitásait? Talán kijelenthető: ha nem is kizárólag, de inkább az utóbbit.

S miért vásárolták meg, miért hallgatták a gramofontulajdonosok ezeket a lemezeket? A karácsonyi hangulat, az ünnep fényének emelése kedvéért? Netán valamilyen illúzió keltéséért? Szomorjay János református tanító karácsonyi lemezein megidézi például a betlehemes játék részleteit. A „Mennyből az angyal” felvételét köszönéssel indítja: „Áldás legyen e házon és a lakóin!”⁵¹ Egy másik hangfelvételét pedig a házigazda hívó szavával kezdi: „Pásztorok, gyertek be!”⁵² Szintén a karácsonyi szokásokra vezethető vissza az Operakórus egy 1912-es hangfelvételén hallható orgonabevezető,⁵³ amelyből dudautánzást vélhetünk kihallani.⁵⁴ A hangfelvételeket kezdő harangszó lehet egyaránt az éjjeli miséhez kötődő hiedelmek,⁵⁵ vagy csupán a templomi hangulat pótléka, esetleg a családi karácsony díszlete, olyasféléképpen, ahogy Majláth József a *Budapesti Hírlap*-ban 1903 karácsonyán megjelent írását indítja: „Nincs szebb ünnepünk a karácsonynál, a gyermekek ünnepénél. Hogy fénylenek a kicsinyek szemei, ha a mellékszobában a csengetyü megszólal! Hogy állanak elkápráztatva a gyertyafénytől; hogy száguld fürkésző és gyönyörített szemük egyik tárgyról a másikra, hogy hamar ráakadjanak, mit hozott nekik a Jézuska!”⁵⁶

A korai magyar hanglemezeken hallható templomiének-felvételek a századelő laicizálódott polgári életének fontos dokumentumai:⁵⁷ ezeket hallgathatták karácsonyra készülődve, illetve az ünnep alkalmával otthon, szűkebb vagy tágabb családi körben az Osztrák-Magyar Monarchia magyar polgárai — az ünnepnek legalább az illúzióját keresve.

⁵¹ Beka Record, 5724 (matr. 5724), a Dacapo lemezcég budapesti hangfelvétele 1911–1912-ből. Online hozzáférés: http://gramofon.nava.hu/1057109004/menybo_az_angyal

⁵² Jumbola Record, No. 15541 (matr. He 267-x), budapesti Odeon hangfelvétel 1911-ből. Online hozzáférés: http://gramofon.nava.hu/1409582819/pasztorok_jojjetek_be

⁵³ Lyrophon U. 47099 (matr. 47099), 1912-ben készült a hangfelvétel. Online hozzáférés: http://gramofon.nava.hu/421872780/pasztorok_pasztorok

⁵⁴ A karácsonyi dudaszóról lásd pl.: BÁLINT Sándor: *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza*. Szent István-Társulat, Budapest 1938. 128.

⁵⁵ BÁLINT: *i.m.* 125.

⁵⁶ MAJLÁTH József gróf: „A karácsonyfa alatt”, *Budapesti Hírlap* XXIII/354 (1903. december 25.), 5. Az ajándék már ekkor is a városi karácsony szerves része volt, a *Budapesti hírlap* 1903. december 13-iki számában két teljes oldalt foglalnak el a különböző cégek karácsonyi ajánlatai „szenzációs karácsonyi árak”-kal.

⁵⁷ A laicizálódásról lásd: KÓSA: *i.m.* 407–414.

1. táblázat

A Magyar Királyi Operaház férfikara, Diadal Record, 1911. ősz, Budapest

Kiadói számok szerint:

- D 515 (53251) – Csendes éj
 (53249) – Oh te boldogító
- D 517 (53250) – Mennyből az angyalok
 (53252) – Pásztorok, pásztorok
- D 519 (53253) – Jövel oh hívő sereg (= Adeste fideles)
 (53254) – Oh jöjjetek mind ide
- D 521 (53255) – Boldog asszony anyánk (római katolikus)
 (53299) – Ím arcunkra borulunk (római katolikus)
- D 529 (53259) – Erős vár a mi Istenünk (protestáns)
 (53261) – Mint a szép hűvös patakra (protestáns)
- D 531 (53260) – Aki csak Istenre dolgát hagyja
 (53263) – Mennyből jövök most hozzátok

Matricaszámok szerint:

- 53249 (D 515) – Oh te boldogító
- 53250 (D 517) – Mennyből az angyal
- 53251 (D 515) – Csendes éj
- 53252 (D 517) – Pásztorok, pásztorok
- 53253 (D 519) – Jövel oh hívő sereg (= Adeste fideles)
- 53254 (D 519) – Oh jöjjetek mind ide kis gyermekek
- 53255 (D 521) – Boldog asszony anyánk
- ...
- 53259 (D 529) – Erős vár a mi Istenünk
- 53260 (D 531) – Aki csak Istenre dolgát hagyja
- 53261 (D 529) – Mint a szép hűvös patakra
- ...
- 53263 (D 531) – Mennyből jövök most hozzátok
- ...
- [53267–53272 – Ferenczy Károly hangfelvételei]
- 53273–53282 – Göndör Aurél kabaréfelvételei]
- [53292–53293 – Berkes Béla cigányzenekarának felvételei]
- ...
- [53295–53298 Berkes Béla cigányzenekarának felvételei]
- ...
- 53299 (D 521) – Ím arcunkra borulunk

2. táblázat

„Gramophon-Quartett”, The Gramophone Company, 1911. október 17.,
Budapest

- 74562 (2885ae) Oh te boldogító
 74563 (2886ae) Csendes az éj, szent ez az éj
 74564 (2887ae) Pásztorok, pásztorok örvendezve
 74565 (2888ae) Mennyből az angyal
 74566 (2889ae) Ah hol vagy magyarok
 74567 (2890ae) Oh jöjjetek mind ide kis gyermekek
 74568 (2891ae) Boldogasszony anyánk
 74569 (2892ae) Jövel oh hívő sereg
 74570 (2893ae) Krisztus az én életem
 74571 (2894ae) Te benned bízunk elejétől fogva

3. táblázat

A Magyar Királyi Operaház férfikara, Lyrophon, 1912k., Budapest

[U. 47091 – Dr. Pallády Leontine hangfelvétele]

...

U. 47497 Oh te boldogító

U. 47498 Mennyből az angyal

U. 47499 Pásztorok, pásztorok

...

U. 47501 Tebenned bízunk

U. 47502 Krisztus az én életem

A képek forrása a Pécsi Hangtár (Marton-Bajnai) Alapítóvány lemezgyűjteménye
(PH-MB).